

Riku Kauhanen

Velka ja konflikti rauta-ajalla

Tämän esseen tarkoitus on toimia keskustelunherättäjänä sekä käsitellä velan käsitettä ja kehitystä, sen merkitystä taloudelle ja heijastumista konflikteihin. Tarkoitus ei ole muotoilla väistämättömiä, deterministisiä ihmisyhteisöjen kehityskulkuja. Jätän tarkoituksella käsittelemättä esimerkiksi uskontojen, ideologioiden, ilmastonmuutosten ja muiden tekijöiden vaikutuksen. Esimerkiksi lähetysuskontojen vaikutus on ollut merkittävässä asemassa itäisen ja läntisen kirkon ja näiden uskontojen tunnustajien vallan levittyessä Suomeen. Esseen ”Suomi” käsittää nyky-Suomen lähialueineen ja ”suomalaiset” tarkoittavat näillä alueilla liikkuneita ja asuneita väestöryhmiä.

Esseessä kuvailemani kehityskulut ovat laajoja kokonaisuuksia sekä ajallisesti että maantieteellisesti. Aloitan kuvailemalla erilaisia ja erikokoisia yhteisöjä sekä niiden keskeisiä piirteitä, jatkan kuvaamalla velan käsitteen syntymistä sekä sen vaikutusta konflikteihin. Seuraavaksi pohdin näiden tekijöiden vaikutusta rautakautiseen Suomeen ja päätän esseen lyhyellä loppuluvulla, jossa summaan keskeisiä ajatuksia.

Yhteisön koko ja piirteet

Ihmisyhteisöt voidaan jakaa karkeasti viiteen ryhmään, joista tämän keskuste-

lunavauksen yhteydessä kolme pienintä yhteisöä ovat olennaisia. Pienin ryhmä on 15–200 hengen *ryhmä*. Ryhmän kattona voidaan pitää tilannetta, jossa kaikki ihmiset tuntevat toisensa nimeltä ja kasvoilta. Tällaisen ryhmän sisäinen yhteistyö on hyvin kiinteää. Suuruusluokassa seuraava ihmisyhteisö on *heimo* (tai klaani). Heimojen koko vaihtelee muutamasta sadasta useaan kymmeneen tuhanteen hengen. Heimo eroaa ryhmistä radikaalisti, sillä heimon sisällä ihmiset voivat kokea jotain yhteistä identiteettiä myös sellaisen ihmisen kanssa, jota hän ei tunne nimeltä tai kasvoilta. Ihmisiä yhdistää myytti yhteisestä esi-isästä (jumala, eläin, kasvi tai muu vastaava) ja todennäköisesti myös ulkoisesti kannettavat symbolit (vaatteet, tatuoinnit, esineet) (Chiot & McCauley 2008: 178–181).

Ruoantuotanto tai poikkeuksellisen tuottavat pyynti- ja keräilyalueet voivat muodostaa *valtakunnan* perustan. Valtakunnan keskeinen yhdistävä tekijä on sen rajojen sisäpuolella asuminen. Valtakunnissa ammattien eriytyminen ja hierarkia on pitkälle vietyä ja kaikki valta on keskittynyt yhdelle henkilölle tai hyvin pienelle eliitille. Valtakunta käy laajaa kauppaa ja sillä on kehittynyt maantie- ja/tai vesitieverkosto. Oikeudenkäytön keskittyminen kuninkaalle ja tämän lähipi-

rille on myös merkittävä osa valtakuntien toimintaa. Heimojen välisen oikeuden keskeinen muoto on verikoston periaate, joka saattaisi laajalle levitessään tuhota yhteisön täysin. Valtakunnassa se on korvattu molempien osapuolien hyväksymällä auktoriteetilla, jonka ratkaisuun on taivuttava. Ensimmäinen Suomeakin koskenut asiakirja on nimenomaan naisrauhan julistus, joka oli samalla merkki tietyn alueen sitomisesta lainsäätäjän vallan alle. Valtakunnan hallitseminen pakottaa yhteisön pitämään jonkinlaista kirjanpitoa.

Valtio (tai liittovaltio) on laajin yhteisö. Koska valtioiden historia on laajassa mittakaavassa vielä nuori, on liian aikaista nimittää niitä pysyviksi yhteisöiksi, mutta ainakin ne ovat (toistaiseksi) vakaita. Valtion edellytys on usein kehittynyt rautatieverkosto – tietyn kilometrimäärän jälkeen se on edelleen tehokkain tavarankuljetuskeino maitse – ja/tai kehittynyt kauppalaivasto. Valtio myös tuottaa energiaa – muutakin kuin lihasenergiaa – tuulimyllyillä, kivihiihellä tai uraanilla ja muuntaa sen työksi sekä edelleen varallisuudeksi. Valtio on nationalismiin, suuren sisäisesti koetun yhteyden ja usein myös tietoisien massojen manipuloinnin tulos (Chiot & McCauley 2008: 59–61).

Imperiumit kuten Aleksanteri Suuren Makedonian valloittamat alueet, Rooma tai Iso-Britannia ovat valtiota suurempia, mutta usein ”tilapäisiä” laajoja luomuksia, jotka yhdistävät geopolittisesti valtavia alueita, joissa sisäiset erot ovat suuria. Imperiumien rajat ovat valtioita häilyvämpiä, sillä laajuus ja etenkin raja-alueiden separatismi muovaavat rajoja imperiumeille olennaisen laajentumispolitiikan ohessa. Imperiumien rauhankaudet ovat yleensä lyhyitä, ja usein jatkuvat konfliktit ja samalla laajentumispyrkimykset ruokkivat niitä.

Mitä suurempi yhteisö, sitä pidemmälle se on vienyt velkajärjestelmän, siitä johtavan verotuksen sekä armeijoiden koon – ja nämä kaksi ovat aina toisistaan

suoraan riippuvaisia. Armeijan koko heijastaa valtion talouden kokoa. Esimerkkinä talouden koon ja armeijan suuruuden suhteesta jatkosotaan 1941 Suomessa koottu puolen miljoonan miehen armeija oli vain tilapäinen luomus, joka ylitti tarkoituksella tilapäisesti Suomen talouden kestäkyvyn. Jatkosodan historian alku oli jo heinäkuusta 1941 käytännössä jatkuvaa miesten kotiuttamista ja lomauttamista talouden, etenkin maatalouden käyttöön.

Tässä yhteydessä on muistettava, ettei ihmisyyhteisöjä ole ajanut suurempiin sosiaalisiin organisaatioihin tietoinen tavoite muodostaa ryhmistä heimoja tai heimoista valtakuntia, vaan kehitys on ollut etenkin esihistoriassa hidasta, sukupolvien kestävä. Loikka ryhmistä heimoihin on kestänyt kymmeniä tuhansia vuosia ja heimoista valtakuntiin tuhansia. Kehitys on tässä yhteydessä myös ymmärrettävä muunakin kuin pyrkimyksenä ”huonommasta parempaan”. Yhteisöjen kasvattaminen ja yhteistyö ei ole aina ollut onnistunut kehityksen suunta, vaan muodostumaisillaan olevat valtakunnat ja heimot ovat uudelleen hajaantuneet. Kivikautiset ryhmät ovat saattaneet selviytyä tietyissä olosuhteissa heimoja paremmin.

Velan synty ja konfliktien ruoka

Tässä yhteydessä on muistettava, ettei ihmisyyhteisöjä ole ajanut suurempiin sosiaalisiin organisaatioihin tietoinen tavoite muodostaa ryhmistä heimoja tai heimoista valtakuntia, vaan kehitys on ollut etenkin esihistoriassa hidasta, sukupolvien kestävä. Loikka ryhmistä heimoihin on kestänyt kymmeniä tuhansia vuosia ja heimoista valtakuntiin tuhansia. Kehitys on tässä yhteydessä myös ymmärrettävä muunakin kuin pyrkimyksenä ”huonommasta parempaan”. Yhteisöjen kasvattaminen ja yhteistyö ei ole aina ollut onnistunut kehityksen suunta, vaan muodostumaisillaan

olevat valtakunnat ja heimot ovat uudelleen hajaantuneet. Kivikautiset ryhmät ovat saattaneet selviytyä tietyissä olosuhteissa heimoja paremmin.

Pienimmissä ihmisyhteisöissä, ryhmissä, velan käsitettä ei ole tai se on hyvin rajallinen. Tuotanto tähtää lähinnä välittömän tarpeen tyydytykseen ja kaupankäynti tapahtuu paikan päällä suoritettavana suorana tavaravaihtona. Yksilön omaisuus saattaa olla myös yhteisön omaisuutta, eli yksityisomistusta ei ole. Joillakin esineillä voi olla vahva sidos käyttäjänsä, jolloin esineessä on mukana *omistajan sielua* (Mauss 1999). Tällaisen esineen antaminen lahjaksi tai pantiksi on mitä suurin velvoite. On mahdollista, että pyyntikulttuureissa yhteisöt tekevät pienimuotoista, tulevaan pyyntikauteen suunnattua vaihdantaa niin, että tiettyä alueelta tiettynä vuodenaikana saatavat resurssit vaihdetaan myöhemmin muualta saataviin resurssihin. Tällöin ensimmäisenä resurssinsa toimittanut ryhmä perii syntyneen velan myöhempänä ajankohtana. On epävarmaa, miten yleinen tai käytännöllinen tällainen toiminta on. Käytännössä mikäli kaikki talouteen osallistuvat tuntevat toisensa nimeltä ja ovat toistensa kanssa päivittäin tekemisissä, ei abstraktille velan käsitteelle ole tarvetta. Ilmiössä on kyse ns. dunbarin luvusta, jossa yhteisön koon kasvaessa tietyn määrän yli (yleensä 150 jäsentä) yhteisön muiden jäsenten tunnistettavuus vähenee ja samalla konfliktien määrä kasvaa. Samalla velkasuhteet ovat hyvin epäselviä (ks. Oravisjärvi 2014: 25).

Maatalouden vallankumous ihmiskunnan historiassa on ollut myös rahoituksen historian vallankumous. Metsästäjä-keräilijät olivat jo pitkään osanneet siirtää ravintoa tuottavia kasveja sellaisille paikoille, joilla ne tuottivat paremman sadon (Shryock et al. 2011: 147), mutta tästä oli vielä monta askelta ruoantuotantoon. Vilja on standardituote, joka tuottaa korkoa. Jokaista kylvettyä jyvää kohden

saadaan yksinkertaisesti odottamalla sato, joka on katovuosia lukuun ottamatta aina kylvettyjen jyvien määrää suurempi. Vilja rytmitti elämän tavalla, jossa tiettynä vuodenaikana omaisuus oli kasvanut. Samalla syntyi tilanne, jossa osan sadostaan pois luovuttamalla pystyi ostamaan palveluksia. Entistä merkittävämpää oli, mikäli tämän pystyi tekemään aiemmin kerätyistä palveluksista. Maanviljelijä saattoi esimerkiksi tilata toiselta henkilöltä kevääksi ojan kaivamisessa työapua, ja lupasi antaa vastineeksi muonituksen sekä esimerkiksi kaksi ruukkuja viljaa syksyn sadosta. Ojankaivaja saattoi melko varmasti luottaa siihen, että saisi syksyllä maksunsa. Itse asiassa hän saattoi luvata ojan kaivamista ylläpidon ja syksyisen maksun vastineeksi usealle maanviljelijälle, joten omien viljelmien sijaan hän saattoi keskittyä täysipäiväisesti ojan kaivamiseen. Ojia kaivanut saattoi myös esimerkiksi tilata sepältä keihäänkärjen ja kertoa, että maksuksi siitä seppä voi ottaa kaksi ruukkuja viljaa maatalosta, jolle ojankaivaja oli aiemmin kaivanut ojan, ja jonka maksu oli vielä suorittamatta. Olen-naista on, ettei sepän työn ja maanviljelijän sadolla ole välitöntä yhteyttä, vaan kolmannen osapuolen velka linkittää ne. Työn suorituksen ja siitä saatavan hyödyn suhde on mutkistunut huomattavasti verrattuna tilanteeseen, jossa tehdään välitön vaihtokauppa. Vilja toi myös luottotappion riskin: mikäli sato tuhoutui, jäi velan myöntänyt ojankaivaja tappiolle. Hän oli tehnyt työtä, mutta ei saanut siitä maksua.

Maanviljely käynnisti samalla tapahtumaketjun, joka ei ole vielääkään päätynyt. Kun viljasta tuli omaisuuden mitta, alkoi kiusaus kasvattaa omaa omaisuuttaan. Tähän oli kaksi mahdollisuutta: intensiivinen tai ekspansiivinen viljely. Intensiivisessä viljelyssä samalta peltoalueelta saadaan entistä suurempaa tuottoa, mutta tälle on aina ekologian, viljelylajikkeiden ja teknologian asettamat rajat. Koska tietyn suuruista peltoalaa voidaan hyödyntää vain tiettyyn

pisteeseen asti kestävästi, on ekspansiivinen viljely eli uusien alueiden ottaminen viljelykäyttöön parempi vaihtoehto. Parhaiten viljeltäväksi soveltuvaa peltoalaa on kuitenkin olemassa vain rajattu määrä. Peltoalan loppuessa on joko kehitettävä keinoja uusien viljelyalueiden raivaamiseksi ennen kelvottomille alueille tai on vallettava muiden pellot. Juuri ekspansiivinen viljely käynnisti itse itseään ruokkivan konfliktien prosessin, jossa sodankäynti ja sen motivaatio uudistuivat rajusti. Mainittakoon, että myös karjanpitoon liittyy samanlaista talouden kasvua: laiduntava eläin muuttaa ihmisravinnoksi kelpaamattomia kasvinosia ruoaksi (sekä peltoviljelylle elintärkeäksi lannaksi) ja sopivissa olosuhteissa vain laidunala ja talvi säättävät eläinten lukumäärää. Kilpailu laidunalasta ja karjavarkaudet ovat olleet – ja ovat yhä esimerkiksi Afrikassa – merkittäviä konfliktien syitä.

Arkeologisen ja etnografisen aineiston valossa pienten metsästäjä-keräilijöiden välinen sodankäynti on ilmeisesti ollut toistaista. Sodankäynnin tarkoitus on ollut toisen yhteisön kertakaikkinen hävittäminen, eli niin miehet, naiset, lapset kuin vanhukset on surmattu. Joukkohaudat, joissa on merkkejä väkivallasta ja kaikkien ikäryhmien ja sukupuolien edustajia, ovat merkki ulkoisesta massaväkivallasta, ei ryhmän sisäisestä kamppailusta. Arkeologi Slavomil Vencel luettelee tällaisiksi arkeologisiksi löydöiksi mesoliittiselta kivilaudelta mm. Jebel Sahaban, Columnatan ja El Bachirin sekä mahdollisesti Popovon sekä Colombresin kohteet (ks. Carman & Harding 2004: 58–60). Ilmeisesti ryhmien ehto, että vain nimeltä ja kasvoilta tunnistettavat ovat oman yhteisön jäseniä ja ehkä ylipäättään ihmisiä, on tehnyt ulkopuolisista täysin ”lainsuojattomia”. Katkera sodankäynti on pitänyt ihmiskunnan koon pienenä ja on mahdollista, että suurin osa tuntemistamme vanhimmista arkeologisesti tunnistettavista kulttuureista on ol-

lut tämän kilpajuoksun häviäjiä. He ovat hävinneet toiselle yhteisölle ja kadonneet geneettisesti ihmiskunnasta, mutta jättäneet materiaalsen kulttuurinsa jäännökset tutkittavaksemme. Ilmeisesti kuitenkin eksogamia, puolison hankkiminen oman ryhmän ulkopuolelta, ja näiden sukulaisuhteiden tuoma yhteistyö ovat kuitenkin olleet voittoisa strategia (ks. Chiro & McCauley 2008: 121–130). Se on kasvattanut ryhmiä heimoiksi. Samalla heimoista on koottu etupäässä sotaakäyvä aines, pääasiassa aikuisia miehiä, sotureiksi, joiden tehtävänä on käydä sotaa. Soturien tulo ihmiskunnan historiaan on mahdollisesti hieman hillinnyt konfliktien väkivaltaisuuksista, sillä yleensä soturille ainoa arvokas tappamisen kohde on vihollissoturi. Toisen heimon hävittäminen merkitsi nimenomaan sen soturien hävittämistä ja saaliin, etenkin naisten jakamista vaimoiksi kunnostautuneille sotureille. Samalla vaimonryöstöstä on tullut keskeinen kipinä konflikteille.

Soturiluokan syntyminen toi sodankäyntiin erikoistuneen ryhmän, jonka suuruus käytännössä kertoi sodankäynnin lopputuloksen. Sotureiden määrä saneli sen, kuinka paljon maata pystyttiin valloittamaan ja puolustamaan. Soturien määrään nähden liian suuri puolustettava ala teki maat alttiiksi vihollisen hyökkäyksille ja vastaavasti liian pieneksi käynyt ala ei mahdollistanut riittävän suurta soturijoukkoa. Koska soturien määrä oman heimon sisällä on rajattu, syntyi luonnollisesti tarvetta ostaa tai vuokrata sotureita muilta heimoilta. Samalla syntyi tarve vakiinnuttaa omien soturien uskollisuus. Paras tapa tähän oli antaa näille maata ja sen tuottoa vastineeksi sotapalveluksesta. Uusia alueita valloittamalla yhteisö pystyi edelleen kasvattamaan soturiensa määrää läänittämällä näille voittomaita.

Yksi keino suojata heimon maat tehokkaammin oli linnoittaa helposti puolustettavat rajat ja järjestellä liikkuminen sen

sisällä tieverkoston avulla mahdollisimman nopeaksi: siis luoda valtakunta. Samalla soturien värvääminen standardoiduksi, jatkuvasti ylläpidettäväksi armeijaksi tuli järkeväksi toimenpiteeksi. Sotilaat harjoittavat yksinomaan sotimiseen liittyvää ammattiaan. He eivät maksa veroja, vaan ovat ylläpidon kohde. Tällainen erillinen ammattikuntien ylläpito edellyttää myös hyvin kehittyntä käsitystä velasta. Kuinka tietyn peltotehtaanilta saatava viljamäärä, seppien takomat aurat ja miekat, kuninkaan jakama oikeus sekä sotapalvelus tehdään yhteismitallisiksi? Ratkaisu on velan abstraktointi eli rahan synty. Maailman ensimmäinen raha oli savitaulu, joka oikeutti sen haltijan saamaan kuninkaallisesta varastosta tietyn määrän viljaa (Ferguson 2009: 29; Oravisjärvi 2014: 29). Idea tässä on nimenomaan se, että luovutusvaatimus ei koskenut tiettyä nimeltä mainittua henkilöä vaan savitaulun haltijaa. Vastaavalla tavalla vielä 1930-luvulla Suomen pankki oli käytännössä velvollinen luovuttamaan setelirahan esittävälle tietyn määrän kultaa setelin vastineeksi. On erehdys pitää rahaa yksinomaan jalometallista valettuina maksuvälineinä, tavallisesti kolikkoina. Raha ei ole tietty määrä tiettyä materiaa vaan *luottamusta*. Raha on maksuvälineen esittäjän ja sen vastaanottajan luottamusta siihen, että maksuvälineen pystyy vaihtamaan tarvikkeisiin tai palveluksiin (Ferguson 2009: 31–32).

Juuri velan abstraktin luonteen vuoksi valtakunnat ovat pakotettuja pitämään kirjaa tapahtumista. Ensimmäiset kirjalliset lähteet ovatkin kirjanpitolaskelmia, joissa mainitaan kuninkaan holveihin veroina lähetettyjä ruokalahetyksiä ja tavaroita sekä inventaarioita niiden sisällöstä. Olennaista oli pysyä selvillä siitä, kuka oli luovuttanut ja mitä eri puolilta valtakuntaa kuninkaalle veroina ja mitä hänelle vastaavasti oltiin velkaa. Ryhmillä tai heimoilla ei ole käyttöä kirjanpidolle. Ryhmillä ei yksinkertaisesti ollut tarvet-

ta sen kummemmin velalle kuin tarpeelle pitää kirjaa tapahtumistaan. Heimojen talouselämä oli vielä niin alkeellista, että he selvisivät tuomalla tuotonsa johtajalleen ja antamalla tämän uudelleen jakaa tuoton parhaaksi katsomallaan tavalla koko heimolle. Mahdollisesti samalla liittolais-suhteita muihin heimoihin on luotu ja ylläpidetty jakamalla tuotosta lahjoja – mitä loistokkaampi lahja oli, sitä syvempi velkasuhde syntyi.

Peltoviljely toi sodankäyntiin myös uuden pitkäjänteisen elementin eli vastustajan taloudellisen pohjan tuhoamisen. Metsästäjä-keräilijät saattoivat vain siirtyä uudelle alueelle, mutta maanviljelijä oli sidottu maahan. Pitkäaikaisessa sodankäynnissä ihmisten sijaan maasta ja omaisuudesta tuli ensisijainen hävityksen kohde. Samalla sotavoimien iskut oli ajoitettava strategisesti juuri oikein, että tuho olisi maksimaalista. Omaisuuden hävittämisen mukana tuli myös ihmiskunnan historian hierarkiaan uusi karmiva elementti: orjuus. Metsästäjä-keräilijöillä ei ole käyttöä orjille, sillä nämä olivat taakka, mutta maanviljelijälle orja oli edullista työvoimaa. Sotavoimat tuhosivat pienemmän osuuden vihollisyhteisöistä mutta alistivat vastineeksi näistä huomattavamman osan.

Näiden ajatusten heijastaminen Suomeen

Suomen talous kivilaudelta rautakaudelle on laaja, kiinnostava ja suhteellisen vähän pohdittu kysymys. Etenkin rautakauden taloudellinen kehitys ja kilpailu johdattivat Suomen osaksi Itämeren kauppaa ja lopulta Itämaaksi, Ruotsin valtakunnan osaksi. Kivilaudella talous on luonnollisesti jo väestön pienuuden vuoksi ollut vaatimaton, vaikka tuontipii ja sembramännystä tehdyt esineet osoittavatkin pitkistä kauppayhteyksistä. Olisi kiinnostavaa tietää, tekikö joku rohkea kivilauden kaup-

pias pitkiä matkoja erikoisine myyntiartikkeleineen, vai kiersivätkö esineet tiheään pienestä piiristä toiseen.

Taloudellisen kasvun ja sodankäynnin yhteydestä kielii myös Antti Lahelman ja Joonas Sipilän (2004) pohdiskelu pasifistisista pyyntikulttuureista. Pidän hyvin mahdollisena sitä, että erittäin tuottavat pyynti- ja keräysalueet todella linnoitettiin kivikaudella ”jätinkirkoilla”, mutta talouden romahdettua rakennelmat hylättiin. Meidän päiviin asti säilyneet massiivisetkaan rakennelmat eivät kerro sitä, että menneisyyden ihmisten valitsema strategia olisi onnistunut. Kivikauden taloudellinen ajattelu pysynee meille arvoituksena, mutta rautakauden suhteen voimme tehdä jo valituneita arvauksia.

Rautakaudella (tässä n. 500 eKr.–1150 jKr.) ”demokraattinen rauta” eli siitä tehtävät työkalut ja aseet mahdollistivat tuottoisan maanviljelyn Suomessa laajalla alueella. Samalla alkoi intensiivisen ja ekspansiivisen maatalouden rajojen koettelu. Koska laajentumistilaa oli, on Suomen rautakausi todennäköisesti aina ristiretkiin saakka ollut aselöydöistä huolimatta suhteellisen rauhanomaista kautta. Itämerellä purjehtivat viikingitkin ovat todennäköisesti suunnanneet mieluiten itään, kohti Laatokkaa ja Venäjän jokia, mistä saatiin suurin tuotto. Suomalaisten osuus tämän kauppap tien varrella on todennäköisesti ollut huoltotukikohtien ylläpito. Lastitilaa ei ole tarvinnut haaskata suurten juomavesi- ja ruokamäärien kuljettamiseen, mikäli viikingit ovat päässeet säännöllisin välimatkoin täydentämään varastojaan rannikolle. Suurin uhka on ollut ryöstelemästä palaavista viikingeistä, joille on joko käynyt huono onni tai joilla on ollut vielä laivoissaan tilaa ryöstösaaliille. Tälöin jokin suomalaiskylä on saattanut saada osakseen viikinkihyökkäyksen. Viikingit ovat saattaneet käydä kauppaa myös velaksi lupaamalla menomatkalle muonaa, vettä ja mahdollisesti myös sotureita luovuttaneille

rannikon asukkaille paluumatkalla osuuden voitoista. Pitkät kauppasuhteet Itämerellä näkyivät Suomenlahden yli käydyssä seprakaupassa, jossa Suomen rannikon tuottoisan silakkapyynnin saaliita on käyty vaihtamassa Virossa viljaan (myöhemmin perunaan).

Rautakaudella rauhanomaisesta kaupankäynnistä antavat viitteitä myös ruotsalaistutkija Kristina Creutzin (2003) tutkimat myöhäisrautakauden M1-tyyppin keihäänkärjet. Hän on tunnistanut aineistosta erityisen taidokkaan ”Hämeen sepän”, jonka tekemiä keihäänkärkiä on löydetty eri puolilta Itämeren rannikkoa peräti 18 kappaletta (Creutz 2003: 188–190). Keihäät on tunnistettavissa saman sepän työksi suuren kokonsa, suurien nuppien sekä erityisen ”sudenhammaskuvioinnin” ansiosta. Keihäistä 15 on Suomesta, keskittymän ollessa Hämeessä. Täältä keihäänkärjet ovat levinneet kohti etelää ja esimerkiksi Piikkiön Moisista on löydetty kaksi kärkeä. Levintä on ulottunut myös itään, sillä Karjalannakselta Muolaan Paakkolasta on löytynyt yksi Hämeen sepän valmistama kärki. Levintä ulottuu Suomenlahden yli, sillä Virossa on löydetty kolme Hämeen sepän takomaa kärkeä: yksi irtolöytö Saarenmaalta ja kaksi hautalöytöä Maidlan kalmistosta Länsi-Virossa (Creutz 2003: 322, 342). Levintä osoittaa, että Suomen alueella valmistettuja tuotteita haluttiin myös kauempana kuin tuotantoalueen välittömässä läheisyydessä. Todennäköisesti Lounais-Suomi ja etenkin Halikon seutu on ollut tärkeässä osassa Hämeestä etelään käydyn kaupan varrella.

Talouden ”moottoreina” toimivat ilmeisesti maanviljelyn, Suomenlahden purjehtijoiden kanssa käydyn kaupan sekä hyvin pienen käsityötuotannon ohella ”lap-palaisten” verotus. Rautakauden loppuvaiheiden tutkimiseksi olisi olennaista selvittää tämän verotuksen tarkempia muotoja ja laajuutta. Varhaisen Venäjän historiaa käsittelevä Nestorin kronikka (1994) antaa ehkä joitakin vihjeitä tämän ”verotuk-

sen” luonteesta. Kronikoitsijan mukaan samojedien alueella asuvat jugrit kertoivat kummallisesta vuorilla asuvasta kansasta. Sen edustajat osoittivat jugrien rautaesineitä, kuten puukkoja tai kirveitä, jolloin näitä saatuaan antoivat heti vastineeksi turkiksiä. Kronikoitsija on sotkenut vuoren kansan selityksiin monia myyttejä, mutta rautaesineiden vaihtamisessa turkiksiin lienee totuuden elementtejä. Analogioita lapalaisiin ja eteläisemmän Suomen asukkaiden välisiin suhteisiin ei tietenkään kannata vetää liian suoraan, mutta mahdollisesti rannikon asukkaat ovat vaihtaneet tuotteitaan itselleen edullisin vaihtokurssein turkiksiin. On myös mahdollista, että alkuaan kauppasuhteena alkanut kanssakäynti on myöhemmin muuttunut verotussuhteeksi. Nestorin kronikassa on lukuisia mainintoja novgorodilaisten ja kiovalaisten taistelussa lyömistä ja verottamista kansoista.

Taloudellisen ajattelun avulla rautakautisen viljelyn ja rannikkokulttuurien leviäminen sisämaahan on selitettävissä. Rannikon maanviljelijäväestön ja sisämaan pyyntikulttuurien välinen suhde selittyy hyvin velan käsitteen kautta, sillä ruoantuotantoon perustuva talousjärjestelmä on monella tapaa ylivoimainen verrattuna metsästys-keräilyyn, jossa periaatteessa tyydytetään luonnon antimilla välittömät tarpeet ja varastoinnilla talven aika. Äärioissa ruoantuotanto häviää pyynnille ja keräilylle, mikä koitui esimerkiksi Grönlannin viikinkien kohtaloksi. Rannikon maanviljelyä ja ekspansiivista peltoviljelyä harjoittavat heimot kuitenkin pystyivät konfliktitilanteissa haastamaan pyyntikulttuurin ryhmät, joiden oli väistyttävä nautinta-alueiltaan. ”Parempi” talousjärjestelmä salli irrottaa maanviljelijäyhteisöstä satureita, jotka pystyivät sotimaan ilman yhteisölle koituvaa kohtuutonta taloudellista taakkaa.

Rautakauden kääntyessä myöhäisroomalaiselta rautakaudelta (200–400 jKr.) kansainvaellusajalle (400–600 jKr.) prons-

sikauden lopun katkenneet kauppayhteydet elpyivät. Rannikon asutuksen levitessä Suomessa sisämaahan muualla Itämerellä kilpailu kiristyi ilmeisesti verisesti. Esimerkiksi Öölannissa on tutkittu arkeologisesti kansainvaellusajan linnoitusta, jonka sisällä kaikki linnoituksen asukkaat oli surmattu yllätyshyökkäyksessä (Lund University 2013). Hävityksen totaalisuus ja vainajien jättäminen niille sijoilleen kielii usean Ruotsin alueella toimivan heimon yhteistyöstä linnakkeen asukkaiden kukistamiseksi. Samoin Saaremaan Salmen vuonna 2008 löydetty, arviolta 700-luvulla tehty laivahautaus kertoo sotaisten joukkojen purjehtineen pitkin Itämeren keskisellä rautakaudella (esim. Kansa & al. 2008; Moilanen 2014a–b). Liikkuiko näiden mukana myös Suomen rannikolta mukaan nousseita satureita?

Velan käsite ja velan syntyminen muovaavat yhteisön sisäistä hierarkiaa ja samalla tuovat hierarkian haastajia, jotka pyrkivät yhteisön sisällä sosiaaliseen nousuun. Sirkku Pihlmanin 300–800-lukujen asehautauksia käsittelevän väitöskirjan (1990) mukaan esineet liikkuivat henkilökohtaisten kontaktien avulla valmistajalta välittäjälle sekä laajalla alueella henkilöltä toiselle sosiaaliryhmien sisällä. Esineitä valmistettiin paikallisiin tarpeisiin käyttöesineiksi sekä eliittien tuloilla ja keskuspaikoilla lähiympäristöjen eliitille. Väitöskirja käsittelee erilaisia innovaatioprosesseja, joiden avulla esineet ovat levinneet ja jotka edustavat joko jatkuvuutta tai muutosta, eliittiä tai ”tavallista kansaa”. Kiinnostavin näistä prosesseista on kaukaisilla mailla matkanneisiin liittyvät hautalöydöt. Nämä matkaajat, mahdollisesti eränkävijät tai merenkulkijat ovat ilmeisesti tuoneet Suomen ulkopuolella tapaamiaan esinetyyppejä mukanaan ja samalla valmistaneet niitä itse. Juuri näihin innovaattoreihin liittyvät ensimmäiset kuolaimet, joten ilmeisesti germaaneihin kosketuksissa olleet suomalaiset (tai Suo-

meen tulleet germaanit) ovat oppineet uusia tietoja ja taitoja ratsumiespalveluksessa. Ratsumiehet ovat mahdollisesti pyrkineet haastamaan paikallisen eliitin tai pyrkineet ”korottamaan panoksia” eli kasvattamaan värvääjensä velkaa entisestään. Järjestelmä muistuttaa keskiajan rälssiä, jossa ratsumiehen kruunulle kustantava talonpoika sai verovapauden. Oletettavasti omat ideat ovat olleet Suomessa harvassa, ja tuotanto on suunnattu pitkään lähialueille. Kenties aiemmin mainittu Hämeen seppä oli taitoinen poikkeusyksilö, ja rannikon heimojen taloudellinen kunnianhimo on ollut pienimuotoista. Taloudessa oli kuitenkin jonkinlainen käsitys rahasta ja yhteismitallisesta velasta, mistä kertovat katkotut hopeakorut ja kauppiaiden haudoiksi tulkittujen hautausten yhteydestä löytyneet vaa’at. Ilmeisesti keskeisenä vaihdannan välineenä on ollut hopea, jota myöhäisrautakaudella viikingit syöttivät rannikon talouteen (Huurre 2005: 195–196).

Valtavat monumentit ovat myös tulkittavissa velan muodoksi, jota kuninkaan tai heimopäälliköiden alamaiset suorittavat rakentamalla suuria rakennelmia, kuten temppeleitä, linnoja, kastelujärjestelmiä, valtavia kumpuhautoja ja muita vastaavia. Suomeen ensimmäiset todella monumentaaliset rakennelmat sitten jätinkirkkojen ja suurien hiidenkiukaiden ilmestyvät vasta Ruotsin valtakunnan alettua linnnoittaa uutta itärajaansa. Vastineeksi tästä syntyvästä velasta Ruotsin kuningas sitoutui suojelemaan alamaisiaan Suomessa. Järjestelmä toimi yllättävän pitkään: vasta suuren Pohjan sodan aikaan suomalaiset todella kieltäytyivät tottelemasta Ruotsin kuningasta, kun vastineeksi loputtomalle miesten ja varojen luovuttamiselle ei saatu sotilaallista suojelua Venäjän valtakunnan sotajoukoilta. Nuijasota (1596–1597) oli kapina pikeminkin linnaleirijärjestelmää ja sotilasaatelia, ei niinkään kuninkaan valtaa vastaan.

Todelliset rautakauden monumentaalirakennelmat puuttuvat. Suomessa asuvat eivät olleet – tai katsoneet olevansa – kenellekään niin paljon velkaa, että olisivat joutuneet maksamaan sitä valtavilla rakennustöillä. Rautakautiset muinaislinnat voitaisiin tulkita ”pieniksi” monumenteiksi, joiden rakentaminen ja ylläpito on ollut osa velanmaksua. Velkasuhteen häiritseminen eli talouden perusteiden tuhoaminen on mahdollisesti ollut Suomessakin osa sodankäyntiä. Keskeisen elintarvikkeen eli viljan piti olla mahdollisimman kypsää, jotta vilja syttyisi tuleen, pelloja poltettaessa mahdollisimman suuri työmäärä menisi hukkaan, eikä mahdollisuutta uuden sadon kylyvöön enää olisi (Keegan 2010: 272). Parhaaksi ajaksi on arveltu Suomessa kevättalvea, jolloin tuhottavia varastoja ei pystynyt korvaamaan riittävässä määrin luonnonvaroilla (Klemettilä 2010: 59). Ongelma varastojen tuhoamisessa tosin on se, että keskitettyjen varastojen vartioiminen on helppoa, kun taas hajautettujen etsiminen ja tuhoaminen on aikaa vievää (ks. Keegan 2010: 272). Sinänsä tällainen sodankäynti edellyttää pitkälle menevää strategista suunnittelua ja useamman vuoden yhteistyötä tekevää soturijoukkoa, johon heimoissa elävien suomalaisten mielikuvitus tai sodankäynnin tarve ei ole ehkä riittänyt. Olennaista on, olivatko soturit sotatoimien suunnittelijoille niin paljon velassa, että sitoutuivat useamman vuoden sodankäyntiin ja häviötykseen. Saattaa olla, että heimojen välinen sodankäynti on ollut pitkälti rituaalista ja taistelussa soturilaumojen yhteisrintaman sijaan kahakoivat osapuolet ovat hajonneet useiksi kaksintaisteluiksi (ks. esim. Keegan 2010: 122–124, 198). Sotureiden toimiminen yhtenä rintamana edellyttää sotilaskoulutusta, jossa kaadettujen vihollisten ja voitonmerkkien sijaan annetaan päämääräksi koko taistelun voittaminen. Todennäköisesti Itämeren valtakuntien levittäytyminen Suomen alueelle hillitsi

sotaa: ruotsalaiset, tanskalaiset ja novgorodilaiset etsivät valmiita liittolaisia ja veronmaksajia, eivätkä niinkään uutta vallattavaa viljelyalaa.

Vaikka kansanperinne onkin yhdistettävissä esihistorialliseen aikaan varauksin, voitaneen siitä tehdä jonkinlaisia johtopäätöksiä menneisyyden taloudellisesta ajattelusta ja nimenomaan sen pienimuotoisuudesta. Merkittävä osuus suomalaisista vanhoista taioista – loitsuisista, kirouksista, riiteistä jne. – liittyy oman onnen suojaamiseen ja muiden onnen pilaamiseen sekä varastamiseen (Sarmela 1994: 148–152). Omat pellot suojattiin taikamenoilla hallalta, karja suojattiin petojen varalta, kuten myös lehmien lypsyonni. Onnen käsite on taloudelliselta kannalta kiinnostava, koska sen mukaan maailmassa onnea on vain tietty määrä, joka jakautuu epätasaisesti. Onnen kokonaismäärä ei siis kasva, joten ainoa keino oman osuutensa kasvattamiseen ja ylläpitämiseen oli viedä toiselta ja koettaa suojata omansa. Kateus oli valtava voima, joka ”vei kalatkin vedestä”. Talouden kannalta tämä on hidastava, jopa lamauttava ajatus: ihmisten kesken jaettava ”kakku” ei kasva koskaan kokoa, joten taloudellisen kasvun ajatus on periaatteessa mahdoton. Yhteistyö on rajallista, koska sillä kasvaa vain harvojen onni. Mikäli rautakautisten Suomen alueella elävien heimojen taloudellinen kunnianhimo oli vaatimatonta ja keskittyi eliitin sisäiseen mittelyyn, tuskin löytyi riittävää syytä laajemmalle yhteistyölle.

Vaikuttaa siltä, että vaikka rannikon suomalaisheimojen talous rautakaudella kykeni luomaan jonkinasteista yhteistyötä laajempien alueiden välillä, se ei kyennyt haastamaan Itämeren muilta alueilta tulevien kristittyjen – ruotsalaisten, tanskalaisten, novgorodilaisten – painetta. Suomessa asuneiden heimojen talous ja sisäiset velkasuhteet ja -käsitkset eivät olleet niin pitkälle menneitä, että Suomeen olisi syntynyt varsinaista

valtakuntaa. Rannikon heimot pystyivät sotateillaan haastamaan sisämaan ryhmiä, mutta suuristakaan heimoista ei ollut vastusta viikinkiajan jälkeen Suomen alueelle levittäytyville Itämeren piirin valtakunnille ja niiden armeijoille. Ne pystyivät yksinkertaisesti varustamaan ja ylläpitämään enemmän miehiä ja pidemmäksi aikaa talouden siitä olennaisesti kärsimättä. Käytännössä Itämeren valtakunnat levittäytyivät omaan periferiaansa eli ”Suomen heimon asuinsijoille”, mistä puolestaan levitetydyttiin kohti sisämaan pyyntikulttuureja. On myös muistettava sotahistorioitsija John Keeganin (2010: 96–97) huomaama vakinaisten armeijoiden kiinnostus periferioiden kuten vuoristojen, metsien, sualueiden ja viidakkojen sotateita kohtaan. Näitä on yleensä värvätty armeijan tueksi tiedustelijoiksi, erikoisjoukoiksi tai sabotaasintekijöiksi tai yksinkertaisemmillaan rauhoitettu riistanvartijoiksi.

Loppumietteitä

”Raha, raha, raha” on sodankäynnin ehdoton edellytys. Tämä ei tarkoita aseistautuneelle henkilölle kouraan annettavaa kulkotolikoilla täytettyä pussia kertamaksuna, vaan kykyä saada tämä asepalvelukseen sekä ylläpitää häntä. Sotapalveluksen ostajan on luotava velkasuhde, mikä edellyttää luottamusta siihen, että sotapalveluksesta syntynyt velka kuitataan ja sen aikana sotapalveluksessa oleva pysyy todennäköisesti hengissä palkanmaksuun saakka. Vastineeksi velkojan eli sotijan on toteutettava oma lupauksensa sotimisesta. Viimeistään industrialismin myötä talouselämä eli rahoitus ja tuotantokyky olivat suoraan verrannollisia ihmisyyhteisöjen kykyyn käydä menestyksellisesti sotaa.

Taloustieteilijöistä ja filosofiasta Karl Marx piti nimenomaan taloutta yhteiskunnan kehityksen määrääjänä. Tässä hän on monella tapaa oikeassa. Ennen

kaikkeaa talous, etenkin velan käsite määrittää ihmisyyhteisön kykyä käydä sotaa. On paradoksaalista, että mitä abstraktimpi velka hyväksytään ihmisten välillä, sitä syvempää ja laajempaa ihmisten yhteistyö on. Samalla näiden kyky ja halu vahingoittaa muita ihmisiä kasvavat, mutta väkivalta on entistä valikoivampaa. Valtiot pyrkivät mieluummin ”sulattamaan” vähemmistöt osaksi itseään, sillä kansalainen on myös veronmaksaja. Toisenlainen, väkivaltaan ja vainoon perustuva strategia on hävittänyt esimerkiksi Amerikan intiaaneja valkoisten tieltä tai Etelä-Ruotsissa tanskalaisia.

Tässä esseessä tarkastellulla Suomen rautakaudella velan käsite oli vasta muovautumassa. Kirjoituksen tarkoitus on avata rautakautista suomalaista yhteiskuntaa keskustelulle, osana laajaa taloudellisen yhteistyön ja konfliktien kattamaa verkostoa. Näiden tekijöiden tarkempi tutkimus voisi avata olennaisesti rautakauden lopun ja keskiajan alun muutoksia, jotka kytkivät Suomen, Itämaan, osaksi Ruotsin valtakuntaa ja samalla valtakuntien välistä kamppailua.

Bibliografia

Verkkolähteet

- Lund University 2013. *Ancient massacre being discovered by archaeologists*. Youtube.com. <<https://www.youtube.com/watch?v=WMoIWk0rjE8#t=36>> (Luettu 15.8.2017)
- Moilanen, U. 2014a. Saaremaan laivahaudat. Osa I. *Kalmistopiiri*. <<https://kalmistopiiri.wordpress.com/2014/03/24/saarenmaan-laivahaudat-osa-i-viron-ensimmaiset-pe-linappulat/>> (Luettu 15.8.2017)
- Moilanen, U. 2014b. Saaremaan laivahaudat. Osa II. *Kalmistopiiri* <<https://kalmistopiiri.wordpress.com/2014/03/24/saarenmaan-laivahaudat-osa-ii-taistelussa-kaatuneet-miekkamiehet/>> (Luettu 15.8.2017)

Tutkimuskirjallisuus

- Carman, J. & Harding, A. 2004 (1999). *Ancient Warfare. Archaeological Perspectives*. Sutton Publishing Limited.
- Chiot, D. & McCauley, C. 2008. *Miksei tape-ta niitä kaikkia? Poliittisen joukkomurhan logiikka ja ehkäisy*. Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy.
- Creutz, K. 2003. *Tension and tradition. A study of Late Iron Age spearheads around the Baltic Sea*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Ferguson, N. 2009. *Rahan nousu. Maailman rahoitushistoria*. Helsinki: Hakapaino.
- Huurre, M. 2005 (1975). *9000 vuotta Suomen esihistoriaa*. Yhdeksäs painos. Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy.
- Keegan, J. 2010 (1993). *Sodankäynnin historia*. Juva: WS Bookwell Oy.
- Klemettilä, H. (toim.). 2010. *Suomalainen sotilas. Muinaisurhosta nyhttiin*. Hämeenlinna: Kariston Kirjapaino Oy.
- Konsa, M., Allmäe, R., Maldre, L. & Vassiljev, J. 2008. Rescue Excavations of a Vendel Era Boat-Grave in Salme, Saaremaa. *Archaeological Fieldwork in Estonia* 2008: 53–64.

- Lahelma, A. & Sipilä, J. 2004. Pasifistiset pyyntikulttuurit? Sodan paradigmateoria ja kivikauden Suomi. *Muinaistutkija* 4/2004: 2–22.
- Mauss, M. 1999 (1950). *Lahja. Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa*. Cormoprint Oy, Helsinki.
- Nestorin kronikka. 1994. Porvoo: WSOY:n graafiset laitokset.
- Oravisjärvi, J. 2014. *Rahan synty*. Turku: Hansabook.
- Sarmela, M. 1994. *Suomen perinneatlas. Suomen kansankulttuurin kartasto 2*. Finnreklama.
- Shryock, A., Small, D. L. & T. K. Earle (toim.) 2011. *Deep History – The Architecture of Past and Present*. University of California Press.
- Pihlman, S. 1990. *Kansainvaellus- ja varhaismerovinkiajan aseet Suomessa: typologia, kronologia ja aseet ryhmästrategioissa*. Iskos 10. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.

Riku Kauhanen (FM) on erikoistunut konfliktiarkeologiaan ja arkistotutkimukseen. rrikukauhanen@gmail.com